

Medicinske sestre v predvojnem revolucionarnem delu

(V spomin med. sestri Malči Podgoršek)

POVZETEK. Jubilejni članek opisuje prvo širše organizirano delovanje KPJ med medicinskimi sestrami, ki se začne 1935/36 v XVII. generaciji »Šole za sestre Rdečega križa« v Beogradu. Delovanje skupine, ki jo je vodila Malči Podgoršek, je zajela vse letnike šole in se razširila tudi izven šole ter naraščala vse do vojne. Med NOB je delovalo po vsej Jugoslaviji od 23 gojenk XVII. generacije 19, 10 kot organizatorke leta 1941, med njimi jih je padlo 5, med preživelimi pa je ena narodni heroj. Med. sestro Malči Podgoršek-Jakšić so ubili 9. maja 1942 kot sekretarko Mestnega in Okrajnega komiteja Vršac.

NURSES AND THEIR PREWAR REVOLUTIONARY ACTIVITY. *The jubilean paper presents the first wider activity of the League of Communists of Yugoslavia organized among nurses, which was carried out in years 1935/36 at the School of Red Cross Auxilliary Nurses, Belgrade then attended by the 17th generation of pupils. The activity of the group of communists led by the nurse Malči Podgoršek encompassed all classes of the school and it soon reached beyond the walls of this institution. It kept gaining its influence until the beginning of World War II, when 19 of 23 students of the 17th generation entered the resistance movement in Yugoslavia. Of the 10 organizers, 5 were killed during the wartime. After the War, one of the survivors was conferred the title of National Hero. Malči Podgoršek-Jakšić, the secretary of the municipal and district committee of Vršac was killed by the enemy on May 9, 1942.*

V letošnjem jubilejnem letu, ko slavimo hkrati več znamenitih obletnic komunistične partije in tovariša Tita, naj se spomnimo v našem glasilu tudi na začetke revolucionarnega gibanja med medicinskimi sestrami, ki segajo prav v tisti čas pred 40 leti in še v katero leto pred tem.

V časih katastrofalne gospodarske krize in letih stagnacije, ki so ji sledila, so bile za vse delovne sloje v stari Jugoslaviji neznosne življenjske razmere. Posebno težavno je bilo takrat priti do kruha ženskam, saj so pomenile delodajalcu med rezervno delovno silo tisti sloj, ki je bil še posebno pripraven za izkoriščanje. Enako delo se je ženskam plačevalo celo do polovico ceneje in so bile tako dvakratno zatirane. Še več! Le z organiziranim množičnim odporom je bilo 1934/35 leta preprečeno sprejetje zakona o odpustitvi iz službe vseh poročenih žensk, t.im. »Zakon o štednji budžeta«.

Težavne razmere so vzbujale revolucionarnost množic, ki je zajemala delovne ženske in se širila tudi med medicinske sestre na ustanovah in strokovnih združenjih

po vsej Jugoslaviji. Široko zastavljeno revolucionarno delo se je začelo tudi na beograjski šoli za medicinske sestre. V predvojni Jugoslaviji so delovale 4 take srednje šole: v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in Skopju. Za vpis na šole so se odločala mnoga dekleta, ki so imela tudi višjo izobrazbo od predpisane male mature, npr. abiturientke z gimnazij, učiteljice, velika večina pa z administrativnih trgovskih, gospodinjstkih in podobnih šol. Navala ni bilo, saj so starši šolali otroke s skrajnimi žrtvami, skromne štipendije pa so bile prava redkost. Diplomiranim sestram je bilo zaradi maloštevilnosti v tem poklicu šolanih laže dobiti skromen, toda prigraran košček kruha brez izbire kraja ali ustanove. Kot nestalno zaposlene dnevničarke so vendarle imele delavsko knjižico in rahlo upanje na veliko srečo — na uvrstitev med stalne državne uslužbenke. Takrat smo slikovito govorile, da smo zlezle skozi špranjo v zaprtih vratih, pred katerimi je takrat stala mlada generacija (Ivo Brnčič: »Generacija pred zaprtimi vrati«).

Med. sestra Malči Podgoršek v šoli za med. sestre v Beogradu

V šolskem letu 1935/36 se je na šolo za medicinske sestre v Beogradu (»Škola za nudilje* Crvenog krsta«) vpisala XVII. generacija — letnik, v katerem se je začelo prvo organizirano delovanje komunistične partije med medicinskimi sestrami. V ta letnik se je vpisala **Malči Podgoršek**, ki se je rodila 5. aprila 1917 na Ponikvi pri Šentjurju v kmečki družini s številnimi otroki. Težko življenje v rojstni vasi in družini, boj za eksistenco njenih bratov in sester ter družba revolucionarno osveščene mladine in komunistov so vplivali, da je zgodaj dojela vzroke takih razmer, sprejela revolucionarne ideje in pridobila osnovno marksistično izobrazbo. Delovala je v sokolskem društvu, zlasti pa v odboru Društva kmečkih fantov in deklet ter vplivala ne le na široki krog mladine, temveč tudi na starejše ženske, zlasti revne poljske delavke.

Zaradi hudih gmotnih razmer na propadajoči kmetiji je Malči Podgoršek po 5. razredu zapustila gimnazijo v Celju. Po letu dni političnega delovanja v DKFID v domači vasi in na tečajih Zveze DKFID v Ljubljani se ji je ponudila priložnost za vpis na šolo za med. sestre. Že kot idejno oblikovana komunistična mladinka s prvimi organizacijsko političnimi izkušnjami se je za ta poklic — čeprav ni imela

* Okorna izpeljanka angleškega izraza »nurse«.

možnosti izbire — odločila povsem zavestno. Vedela je, da bo prav na socialno medicinskem področju našla največ priložnosti za delo med ljudmi; ne samo za dvig zdravstvene kulture, temveč predvsem za politično osveščanje množic, kar ji je toliko pomenilo in kar je, česar se je zavedala, postajalo z vsakim dnem vse bolj odločilni vzvod za boljšo prihodnost ljudstva in vse dežele.

Njen vedri značaj in prirojeni čut za zблиževanje s sočlovekom sta pripomogla, da je že po nekaj mesecih v novem okolju na šoli sredi tovarišic vseh jugoslovan-skih narodnosti pridobila in 1936. leta organizirala skupino sošolk, ki so jo poleg Malči sestavljale še Savka Javorina, Anđelka Kosanović, Ester Perera, Desa Stanić in Đurđica Štimac. Zaradi svojega socialnega položaja, dojemljivosti za ideje in delo komunistične partije ter pripravljenosti na žrtve so postale prizadevne nosilke politične aktivnosti ter pridobile velik vpliv na vso šolo in življenje v internatu, kasneje pa tudi na že zaposlene zdravstvene delavce in pomožno osebje po zdravstvenih zavodih.

»... Vsa je oživila na šoli za sestre« — pripoveduje njena nekdanja sošolka z gimnazije, pozneje gojenka XIX. generacije beograjske šole. »... Medtem ko je bila v Celju zaprta sama vase, tiha, večkrat žalostna, pa je bila v Beogradu središče šole, živahna, splošno priljubljena. Ni je bilo prepoznati...«

Ves prosti čas je Malči Podgoršek uporabila za idejno izobraževanje v krožku svojega letnika. Časa ni bilo mnogo. Šolanje je zahtevalo trdo delo. Na 5- do 7-urni praksi so gojenke na zdravstvenih zavodih nadomeščale redno delovno silo, popoldneve pa je izpolnjeval teoretični pouk. Povsem prosti so bili le sobotni in nedeljski popoldnevi, letne počitnice pa so trajale mesec dni. Prva naloga skupine je bilo spoznavanje ciljev in nalog delavskega gibanja, hkrati pa so organizirale politično aktivnost na šoli. K obravnavanju posameznih vprašanj so pritegnile tudi druge sošolke, ki so se pokazale pripravljene. Med gojenkami so priporočale branja vredno in zlasti revolucionarno literaturo, obiske kvalitetnih filmskih in gledaliških predstav, razpravljale so o vprašanjih svetovnega nazora v zvezi s šolskimi predmeti (darvinizem) in pri dekletih zbujele zanimanje za delavsko, kmečko ter zlasti nacionalno vprašanje, kar je bilo v okolju, kjer so sodelovale pripadnice vseh jugoslovan-skih narodnosti, posebnega pomena. Največ zanimanja pa so dekleta pokazala za razredno opredeljeno žensko vprašanje. Širil se je napredni ženski tisk, najbolj pa so prebirale odlično urejevano revijo »Žena danas«, ki je bila legalno partijsko glasilo za prebujanje delovnih žensk.

Postopno se je širil krog somišljenic. Malči Podgoršek je bila posebno delavna v mladinski sekciji gibanja »Ženski pokret«, ki je bilo močno legalno oporišče komunistične partije. Malči je včlanila v to sekcijo poleg ožje skupine še Blagородno Dimitrijević, Cito Lovrenčić in Milico Salberger iz svojega, Ilonko Golik pa iz mlajšega letnika. Gibanje na šoli je v tem okviru povezovala v akcije za razkrinkavanje fašizma, zbiranje pomoči za otroke — žrtve španske državljanske vojne in za stavkajoče delavce, za nabiranje naročnikov revije »Žena danas« in naročanje ter kolportiranje drugega naprednega tiska. Skrbela je tudi za udeležbo na političnih zborovanjih, zlasti na zborovanjih za žensko volilno pravico, ki so se jih udeleževale članice aktiva in široki krog vseh letnikov šole. Zunaj šole je navezovala stike tudi z naprednim delavskim gibanjem v sindikatih ter s sloven-skimi delavci in študenti v slovenskih društvih prestolnice.

Med zelo važne naloge na šoli je Malči Podgoršek štela boj zoper malo-meščanske vplive in samaritansko pojmovanje poklica med. sestre. Svoj idejni koncept je strnila v polemичnem članku* v »Ženi danas«: »... Našemu ljudstvu je potrebna izobražena sestra — sestra, ki zna s strokovnim znanjem in pravilnim vedenjem pridobiti zaupanje ljudi, ki doume potrebe najširših množic, se jim čimbolj približa in skupaj z njimi teži za boljšim življenjem...« To je bila tudi vodilna misel uspele agitke »Kajin put«, ki so jo pod njenim mentorstvom napisale in odigrale sošolke njenega letnika. Uprizoritev na eni šolskih akademij je s svojo revolucionarno vsebino imela velik odmev, hkrati pa zbudila osuplost in nejevoljo vodstva in visokih pokroviteljev šole.

1. letnik šole za med. sestre (XVII. generacije) v Beogradu, ki je dala številne borke, organizatorje partizanske sanitete in sposobne partijske delavce.

Na praktičnem delu po zdravstvenih zavodih je skupina prišla v stik z napredno usmerjenimi posamezniki in člani partije — zdravniki, študenti in bolniki — ter se tako povezala z revolucionarnim gibanjem beograjske mladine v sindikatih, študentski organizaciji in ženskem gibanju. Sodelovala je tudi z univerzitetnimi profesorji — komunisti, ko so jih srečavale na praksi ali pri predavanjih na šoli, tako z akademikom dr. Simo Miloševićem, dr. Dejanom Popovićem, dr. Mišo Zečevićem in dr. Nenadom Parento. Vsi štirje so pozneje padli v NOB.

Malčki Podgoršek je Mestni komite Beograda dodelil nalogo, da je njena skupina skrbela za nego in vsestransko pomoč bolnim članom partije in ranjenim demonstrantom, ki so jih legalno ali ilegalno zdravili po bolnišnicah. Med njimi je bil na interni kliniki pod orožniško stražo tudi tov. Moša Pijade, ki so ga pripeljali na zdravljenje iz zaporov v Sremski Mitrovici. V jetniškem bolniškem oddelku splošne bolnišnice so vzdrževale zvezo s političnimi zaporniki, ki so sicer prestajali težko ječo v Sremski Mitrovici.

Takšno delovanje seveda ni ostalo prikrito beograjski politični policiji. Novembra 1937 so aretirali Malči Podgoršek in šest tovarišic njenega letnika. Kljub pretepanju in drugim zloglasnim metodam proslulih policijskih mojstrov beo-

* Jedna učenica nudiljske škole: (naslov članka: »Umesto gospođi Miriam«), »Žena danas«, mart—april 1938.

grajske glavnjače** so vse vzdržale in po 25 dneh so jih morali izpustiti, ne da bi karkoli zvedeli o organizaciji in njenem delovanju, kajti zanikale so vse obtožbe.

Njihovo izključitev iz šole so preprečile intervencije uglednih profesorjev medicinske fakultete, ki so predavali na šoli za medicinske sestre, pa tudi med predstavniki ministrstva za zdravstvo so imele zaščitnika dr. Iva Kuna. Kajti ta letnik se je hkrati odlikoval z lepim vedenjem, vzornim odnosom do bolnikov in nadpovprečnimi učnimi uspehi. Pomagal je tudi solidarnostni sklep sošolk, da bo v primeru izključitve zapustil šolo ves letnik. Ostalo je le pri ostri disciplinski kazni za šest aretiranih, dve so premestili na šolo za sestre v Skopju, celotnemu letniku so prepovedali za dalj časa izhod v mesto, odpadla pa je tudi maturitetna ekskurzija na eno izmed sestrskih šol v inozemstvu.

Aretacija je dvignila veliko prahu, hkrati pa je narastel tudi ugled letnika in zlasti organiziranih tovarišic med vsemi gojenkami šole. Jedro aktivnih se je še okrepilo z novimi tovarišicami — sošolkami iz istega, iz starejšega ter zlasti iz mlajših letnikov. Med novimi so bile Slovenke Anica Cesar, Marica Cvetrežnik, Marta Hočevnar, Asta Hren, Pavla Levstek, Helena Požlep, Marta Mohorič in druge.

Po diplomi v poletju 1938 se je letnik razšel po vsej državi, kljub razdaljam pa je večina še naprej vzdrževala stike z jedrom »Malčkine skupine«, ki se je zaposlilo v Beogradu. Kjerkoli so bile, so se vključevale v revolucionarna gibanja, pomagale so si v primerih nezaposlenosti ali pa se v potrebi umika pred policijo zatekale druga k drugi.

Malči Podgoršek se je v juliju 1938 zaposlila v otroškem zavetišču »Srpska majka«, uživala pa je še naprej avtoriteto med medicinskimi sestrami Beograda. Stike je še naprej vzdrževala tudi s šolo, kjer se je gibanje še okrepilo, kajti med l. 1938—41 so tam delovale organizirane članice SKOJ, med njimi Slovenke Mila Štelcer, Milka Pirnat in Vera Melihen. Malčina skupina je začela delati v strokovnih združenjih zdravstvenih in drugih delavcev ter vplivati na vsebino njihovega dela. Prišle so v vodstvo Društva medicinskih sester, ki se je iz ozko stanovskega začelo orientirati tudi na druga področja; začele so se skupne akcije za izboljšanje življenjskih pogojev zdravstvenih delavcev in nameščencev. Skupina je bila hkrati steber mladinske sekcije »Ženskog pokreta« v odboru za pomoč mladim delavkam; v tej sekciji so organizirale in kot strokovnjaki tudi vodile tečaje prve pomoči za delavke in študentke. V »Rdečem križu« so mobilizirale predavateljice za usposabljanje prostovoljnih bolničark. Vse to delovanje se je širilo pod vplivom narodno-obrambnega protifašističnega gibanja; usposobitev za sanitetno službo je bila tedaj za članice KP in SKOJ obvezna. Še naprej so skrbele za nego bolnih članov partije po bolnišnicah; tako so med drugim oskrbovale ranjene študente po znanih krvavih demonstracijah 14. decembra 1940.

Po letu dni službovanja so Malči ponovno aretirali in zopet izpustili zaradi pomanjkanja dokazov. Toda agenti mestne policijske uprave so si jo dobro zapomnili. Izgubila je službo in se pozneje zaposlila v ambulanti Urada za zavarovanje delavcev, da bi bila med množico zaposlenih manj opazna. Njeno politično delo se je sedaj osredotočilo na naloge, ki so pripravljale ljudstvo na protifašistični

** Nekdaj policijski zapor v Beogradu.

odpor, hkrati pa je skrbela za pridobivanje novih simpatizerjev gibanja. Zaradi revolucionarne sposobnosti in zanesljivosti je dobivala čedalje zaupnejše naloge in stike z vodilnimi komunisti Cano Babović, Mitro Mitrović, Milado Rajter itd. Večkrat je potovala v Zagreb in Ljubljano ter opravljala tudi naloge kurirke CK KPJ.

Aprila 1940 je Mestni komite Beograda organiziral prvo osnovno organizacijo za področje zdravstvenih zavodov, v kateri so bile medicinske sestre iz ožje Malčine skupine, sekretarka pa je bila Savka Javorina, zdaj narodni heroj. Že do konca leta je ta celica vzpostavila oporišča komunistične partije iz kandidatov in aktivnih simpatizerjev v domala vseh beograjskih zdravstvenih zavodih. V začetku leta 1941 so bili v to celico vključeni še trije zdravniki.

Medtem ko je snovala akcijski odbor državnih uslužbencev, ki po zakonu niso smeli biti člani sindikatov, in organizirala delavke in prodajalce veleblagovnice »TATA«, kjer je vladal ponižujoč izkoriščevalski režim, je zopet padla v roke policiji. Tudi to pot niso od nje izsilili nobenih priznanj. Po izpustitvi pa nikakor ni mogla več ostati v Beogradu in ga je po nalogu organizacije zapustila.

Po nekaj mesecih brezposelnosti je jeseni 1940 dobila službo na Uradu za zaposlovanje delavcev v Vršču. Tu je bila član Mestnega in Okrajnega komiteja KP. Uspešno se je udeleževala v delavskem kulturnem društvu »Abrašević«, v narodnoobrambnem odboru kot predavateljica na tečajih, v vodstvu mladinske sekcije »Ženskog pokreta« in v SKOJ. Po okupaciji je bila v prvih vrstah organizatorjev NOB v Vršču in na področju južnega Banata. Poletji 1941 se je poročila z Milanom Jakšićem, sekretarjem Mestnega komiteja. Po izdajstvu je gestapo v noči med 6. in 7. septembrom 1941 iznenada aretiral njo, moža in še 23 članov KP in SKOJ v Vršču in okolici. Zverinsko so jih mučili in namestili v taborišču »Svilara v Pančevu. Novembra 1941 so jih prepeljali v Beograd v »hišo smrti« na Banjici. Pod neprestanim pritiskom so zaman zahtevali imena tovarišev, ki jih še niso izsledili. Vsi so se herojsko zadržali; edina preživela iz te skupine, Kornelija Ankusić, se spominja, da je bila Malči med najhrabrejšimi in da je v celici na smrt obsojenih z revolucionarno pesmijo spodbujala sojetnice ter vlivala pogum in vero v zmago.

Umrla je junaško 9. maja 1942. Pesem Malči Podgoršek-Jakšić in njene tovarišice Dragice Petrov je utihnila šele, ko so jima plini v avtomobilu vzeli zavest. S skupino 220 komunistov in rodoljubov, ki so jih ubili tega dne, je Malči pokopana na kraju množičnega streljanja v Jajincih pod Avalo.

Večina medicinskih sester, ki so izšle iz predvojnega revolucionarnega gibanja v beograjski šoli, so se udeležile NOB kot organizatorke, borke ali aktivistke, veliko jih je padlo pri izpolnjevanju sanitetne službe v raznih enotah po vsej Jugoslaviji. Bile so udeležinke bojev za Užice, oskrbovale so ranjence v kozarski in roški ofenzivi, se prebijale z njimi na Sutjeski in v desantu na Drvar ter organizirale zdravstveno službo v bazah in POJ v Italiji. Iz letnika XVII. generacije, ki mu je pripadala Malči Podgoršek, se je od 23 diplomiranih med. sester osvobodilnega boja tako ali drugače udeležilo 19, 14 izmed njih so bile partizanke, med temi je bilo 10 organizatoric že od vsega začetka. Polovica teh so dale svoja življenja kot članice KP. Anđelko Kosanović so januarja 1942 zaklali četniki, ko je bila na poti v odred »Veljko Dugošević« pri Požarevcu; Malči Podgoršek so 9. maja

zadušili na Banjici; Desanka Stanić je padla spomladi 1942 kot borka in organizator sanitete blizu Karadorđeva v Banatu; Ljubinka Đorđević, sanitetni referent v bataljonu II. proletarske brigade, je padla junija 1943 na Sutjeski; Drino Hranueli pa so ujeli ustaši kot aktivistko na terenu in jo zaklali v Jasenovcu.

Preživele so štiri nosilke partizanske spomenice, ena med njimi pa nosi red narodnega heroja.

Naj med drugimi padlimi med. sestrami omenimo še dve Slovenki: Olgo Detela, prvo med. sestro, ki je padla v Jugoslaviji in prišla iz ljubljanske šole ter je pred vojno službovala na beograjski »Dečji kliniki«. Avgusta 1941 je stopila v Mačvanski odred in padla novembra 1941 pri prebijanju partizanskih enot iz Užic v Vzhodno Bosno. Pavla Levstek iz XVIII. generacije beograjske šole je padla 27. julija 1942 v Mošnjevcu pri Beli vodi v okolici Loškega potoka. Bila je bolničarka in borka Krimskega odreda, edina med. sestra, ki je padla v Sloveniji, ter prva partizanka, ki je med bojem izgubila življenje v takratni »Ljubljanski pokrajini«.

Komunistka Malči Podgoršek, izšla iz revolucionarnega gibanja v Sloveniji, je zapisana v številnih stolpcih zgodovinskega gradiva delavskega in ženskega gibanja v Srbiji in Vojvodini. Pustila je za seboj široko sled revolucionarnega delovanja med med. sestrami po vsej Jugoslaviji. Zato ji pripada častno mesto tudi v zgodovini slovenskega sestrstva in svetel spomin med borkami NOB, ki so s svojo smrtjo potrdile zvestobo ljudstvu in domovini.

Viri:

1. Banjica — Istorjski arhiv Beograda I. 1967 Pevajte mi Banjičanku str. 119.
2. Pod kulom Vršačkom — Kosta Mitrović, Novi Sad, 1969 strani: 58, 61, 87, 119, 268—269.
3. Pedeset godina Medicinske škole u Beogradu — 1971 O nekim generacijama, str. 22.
4. Vjesnik medicinskih sestara, Zagreb 1961, št. 1 str. 5—9.
5. Žena danes — november 1943 M. M. (Mitra Mitrović) Gde su žene Srbije, str. 9.
6. Žene Srbije u NOB — Založba Nolit, Beograd 1975 str. 61, 62, 64, 90, 91, 94, 167, 791, 793, 794.

REVOLUCIONAR MORA BITI V SVOJI LJUBEZNI DO LJUDI PRAVI ČLOVEK.

Goce Delčev